

Трагічні події на Волині: суспільні рефлексії та історична пам'ять

У статті піддано аналізу різноманітні погляди та оцінки сучасних польських і українських інтелектуалів на міжетнічний конфлікт часів Другої світової війни.

Ключові слова: «Волинська трагедія», історична пам'ять.

Історія відносин між двома географічно близькими народами, як правило, наповнена болючими та суперечливими моментами, які можуть переростати в етнічні конфлікти. Особливість даних конфліктів полягає в тому, що ступінь їх урегульованості мало залежить від раціональних дій. Причиною вражаючої стійкості подібних конфліктів є те, що їхні витоки, як правило, знаходяться в емоційно-чуттєвій сфері, яку важко змінити [11, 180]. Етнічні протистояння є вираженням культурної дистанції, яка інколи є умовою самого існування етносу. Долати цю дистанцію важко як групі, так і окремому індивіду. І досить часто такі конфлікти переходять у відкрите насильство. Узагальнюючи, можемо стверджувати, що суттєво впливають на формування конфлікту такі стереотипи, як:

- досвід людей, які не тільки були покривдені своїми «сусідами», але й намагаються (часто несвідомо) свої негативні почуття стосовно іншого народу передати рідним і близьким, оточуючим;

- недостатнє розуміння обох суспільств, власне історичного процесу, і тут функцію подолання стереотипів мала б взяти на себе школа та ЗМІ, адже як зазначила Б. Бердиховська, «тільки доброї волі президентів (тобто політичних еліт) не вистачить»;

- функціонування негативних історичних стереотипів відносно свого «сусіда»;

- брак знань про сусідню націю, їх вклад до світової культури;

- явне і голосне артикулювання націоналістами обох держав на історичних кривдах, що завдали представники іншого; остання причина і є основною [12, 414].

Протягом тривалого історичного періоду поступово накопичувався загальний обсяг взаємних українсько-польських образ, суперечностей, певних непорозумінь і неузгодженостей у

суспільно-політичній, економічній, релігійній і культурній сферах. Тож, як зазначає Л. Зашкільняк, «у XX століття обидва народи – український і польський – увійшли вже з великим обсягом взаємних претензій і суперечностей, які по-новому позначилися на їхніх взаєминах» [10, 9].

Однак, саме XX століття залишило чи не найглибший слід у свідомості поляків і українців. У цей період відбувались трагічні військові протистояння між обома народами, зокрема, в 1918-1919 рр. під час боротьби за Галичину та Львів, а також в 1943-1944 рр., коли відбулось криваве протистояння на західноукраїнських землях, згодом події на Закерзонні, нарешті – переселенські акції, депортації та деякі інші складні питання, які вимагають об'єктивного погляду на проблему взаємин українців і поляків. Ці драматичні зіткнення залишили в суспільній свідомості обох народів значний обсяг негативних стереотипів, які продовжують функціонувати і сьогодні. Ці стереотипи глибоко вкорінені вже на підсвідомому рівні і їх складно деформувати. Їхня роль в уявленнях і діях окремих осіб і спільнот надзвичайно велика [13, 206].

У сучасних історичних та суспільно-політичних дискусіях щодо українсько-польської історії одне з найпомітніших місць займає II Світова війна. Таке зацікавлення цією темою виглядає цілком закономірним, адже вона є однією з ключових подій у XX столітті, а ставлення до неї є одним із чинників формування сучасної національної ідентичності того чи іншого народу, який брав участь у цій війні. У контексті українсько-польських відносин очевидно найбільш гостро стоїть проблема трагічних подій на Волині 1943 року.

Українські історики події на Волині 1943 р. подають як волинську трагедію, а польські колеги здебільшого послуговуються терміном

волинська різня, що свідчить про відмінність поглядів на події понад 70-річної давнини. Значною мірою така ситуація зумовлена установленими стереотипами, нав'язаними українцям і полякам в роки спільного комуністичного минулого. Проте й сьогодні порозуміння між дослідниками двох держав з приводу подій на Волині проходить досить повільно, хоча позитивні здобутки уже досить вагомі. Зняття ідеологічних обмежень після розпаду комуністичної системи привернуло значну увагу дослідників та громадськості до проблеми українсько-польських відносин у роки Другої Світової війни, але водночас загострило відчуття взаємної образи.

Події 1943 року на Волині залишаються предметом гострої польсько-української дискусії, яку ведуть фахові історики, політики, громадські діячі. Найвищої гостроти вона досягла навесні-влітку 2003 року, у 60-річницю цих подій. Позиції обох сторін важко однозначно узагальнити: насправді, й українське, й польське суспільство є поділеним щодо оцінки волинських подій, водночас значна частина населення про ці події знає мало або взагалі є байдужою до них. Можна, однак, визначити спектр цих поглядів. На одному його полюсі – поляки (переважно, репатріанти із Західної України та їхні нащадки), які вважають Волинську трагедію актом геноциду проти польського населення, вину за яку несуть українці та український націоналізм й відмовляються визнавати польську частку вини. На протилежному полюсі – українські націоналісти, в уяві яких Волинські події – справедлива відплата за історичні кривди, яких зазнали українці від поляків і влади упродовж декількох століть, а особливо у міжвоєнній Польщі. Посередині є польські й українські ліберальні середовища (як от редакція наймасовішої у Польщі «Газети Вибірчої» та редакція київського видання «Критика» або львівського журналу «Ї»), які закликають до визнання Волинської різанини як спільної трагедії та визнання вини і з польської, і з української сторін. Ставлення офіційних кіл обох держав є ближчим до центральної позиції. Виявом цього є офіційне польсько-українське примирення 11 липня 2003 року під час відкриття пам'ятника у с. Павлівка на Волині за участю президентів Леоніда Кучми та Александра Квасневського [9, 178].

Відзначення 65-ї річниці і зокрема його відображення в інформаційному просторі і України, і Польщі показало, що, незважаючи на деякі маргінальні тенденції, пам'ять про негативний історичний досвід не є перешкодою для встановлення гармонійних стосунків між політичними елітами чи суспільствами. Адже порівняно з 2003 р. в українському інформаційному просторі з'явилося хоча і менше публікацій, що стосувались волинської тематики, але для них характерний більш толерантний тон оповіді: «Спроби відстоювати за всяку ціну своє бачення, своє право вибирати свою історію, прирікає нас на постійні зіткнення з тими, хто прагне, щоби знали іншу частину правди. Побойоюсь, що це шлях до вічного конфлікту, а не до порозуміння. Двадцяте століття у нас було одне, безмірно трагічне та складне, але наше спільне». Навпаки, знання про жорстокий міжетнічний конфлікт став «іспитом совісті», який слід складати знов і знов [8, 111].

Іван Мищак, аналізуючи сучасну українську та польську історіографію Волинської трагедії, відзначає, що при висвітленні причин українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни істориками двох держав, немає підстав говорити про «українське» та «польське» бачення проблеми, оскільки серед науковців двох країн виділяються кілька наукових напрямів, які по-різному інтерпретують тогочасні події. Разом з тим можна відзначити, що більшість польських істориків покладають відповідальність за конфлікт на ОУН і УПА, які виступили ініціаторами виселення поляків з території Волині й Галичини. У свою чергу, більшість українських та окремі польські історики розглядають проблему значно ширше й називають серед головних причин українсько-польського протистояння дискримінаційну політику польської влади щодо українців у довоєнні роки [7, 457].

Проблема Волині і загалом протистояння на західноукраїнських землях має ще один дуже важливий вимір. Ідеться про те як ми сприймаємо ті давні події, наскільки вони є складовою частиною нашої національної свідомості та історичної пам'яті. О.М. Каліщук (доцент кафедри археології та спеціальних історичних дисциплін Волинського національного університету імені Лесі Українки), аналізуючи польський тижневик «Наше слово» зазначає, що польська

сторона часто пов'язує акцію «Вісла» і Волинь за схемою: «Навіщо робите авантюри про акцію «Вісла» – це була правомірна й лагідна відповідь на те, що ви зробили на Волині» [6, 11]. Власне, це ілюструє позицію тих інтелектуалів, які стверджують, що про Волинь можна говорити лише на культурному, гуманітарному рівні (а не національному). Адже поляки/українці вважають себе патріотами, а українців/поляків, які мислять тими ж категоріями, звинувачують у націоналізмі. Підсумовуючи він зазначає, що аналіз доволі широкого спектра матеріалів «Нашого слова» виявляє усю багатогранність питання трагічних подій на західноукраїнських землях, яке слід розглядати у контексті не лише суто історичному, а й етнополітичному, етнопсихологічному [6, 12].

Події останнього часу засвідчують, що гострі конфлікти минулого так чи інакше впливають на сучасні політичні стосунки між двома країнами. Як визнає більшість українського та польського політикуму – не болючими образами минулого, а перспективами майбутнього повинні перейматися два сусідні народи. Водночас, така стратегія поведінки українського та польського істеблішменту, породжує звинувачення у тому, що пам'ять минулого радше підпорядковується сучасним політичним реаліям та потребам, аніж є справді тим, що хвилює сучасних політиків. У той же час, політичної складової в цій «війні історій» менше ніж в «історичному протистоянні», наприклад, Польщі та Росії. В Європі існує кілька прикладів примирення національних історій: між французами та німцями, німцями та поляками. Таке примирення, на нашу думку, має починатися з символічних жестів взаємного вибачення, яке виражається у формулі: «Пробачаємо! І просимо пробачення!». Зокрема Л. Зашкільняк відзначає «Нам видається, що сьогодні не час на односторонні вибачення, а найвищий момент для взаємного пробачення і примирення» [5, 95].

У цьому контексті доцільно навести точку зору Ю. Шаповала, який цілком слушно зауважує, що потрібні не нагадування трагічної правди про геноцид поляків на Волині, а нагадування про загибель і поляків, і українців, формування колективної історичної пам'яті поляків і українців про загальну трагедію наших народів, за спільне історичне минуле, енергійна відсіч екстремістським, спекулятивним і тенден-

ційним антипольським і антиукраїнським публікаціям [4, 5]. Такий підхід допоможе об'єктивно розібратися із фундаментальними, глибинними та ситуативними причинами і мотивами польсько-українського протистояння, рушійними силами, що жили цей конфлікт, а також з його наслідками.

Виступаючи за впровадження нової парадигми підходу до історії, базованої на гуманістично-антропологічних засадах, Л. Зашкільняк з жалем констатує, що спроба поширити такий підхід на дослідження українсько-польських відносин в роки Другої світової війни і подивитися на них із загальнолюдських позицій «майже завжди наштовхується на звинувачення в «антипатріотизмі» або «зраді національних інтересів» [3, 12]. Л. Зашкільняк переконаний, і з ним важко не погодитись, що критерієм історичного дослідження повинні бути не стільки мінливі ідеологічно-політичні орієнтири, скільки морально-гуманістичні, загальнолюдські цінності, що односторонній погляд на події з позиції політичної партії, групи чи держави завжди спотворює реальну картину, призводить до закріплення у свідомості стереотипів минулих часів, які не відповідають новим історичним обставинам [3, 13].

Звичайно, можна сперечатися наскільки ми несемо відповідальність за помилки минулих поколінь. Ми вважаємо, що в певному символічному сенсі все-таки несемо, якщо ми: по-перше, відчуваємо себе приналежними до тієї чи іншої нації, а по-друге, якщо ми пишаємося героїчними вчинками наших предків, то мусимо також сміливо визнавати і їхні певні жорстокі дії, які не роблять їм честі. Ми не закликаємо до якихось загальнонаціональних акцій колективного каяття, швидше застерігаємо від сліпої героїзації та міфологізації нашої історії і закликаємо до сміливості визнання певних фактів, які часом не вписуються в національний наратив, де наші предки були такі добрі, а всі інші були такі погані. Вже сама сміливість цього визнання і свідчення правди і є своєрідним актом вибачення. Проте для цього повинно бути. Якщо ж політики задля внутрішньої та зовнішньої легітимації своєї влади будуть ще більше поглиблювати історичні протиріччя, то завжди знайдуться історики, які будуть нехтувати моральними засадами та професійною етикою, догоджаючи примхам влади і роблячи професійну кар'єру.

Такі історики будуть впливати на думку народу, особливо молодій частині цього народу, виховуючи підрастаюче покоління у ворожості та ксенофобії [2, 402].

Потрібно усвідомити це як нашу спільну історію, наше минуле, яке, звичайно ж, мало не-

приємні сторони. Однак врахувати його необхідно для подальшого розвитку двох незалежних держав, адже це минуле сьогодні набуває зовсім іншого значення в світлі як євроінтеграційних прагнень України, так ізовнішніх пріоритетів Польщі [1, 215].

Джерела та література

1. Герасименко Л.С. Ретроспекція українсько-польських відносин: від конфліктів до порозуміння / Л.С. Герасименко // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць, 2012. – № 2. – 412 с.
2. Медвідь І. Інтерпретації II Світової війни як дестабілізуючий фактор сучасних російсько-польських відносин: політичне протистояння чи конфлікт національних ідентичностей? / Ігор Медвідь // Наукові записки. Серія «Культурологія». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 7. – 472 с.
3. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки у XX столітті: історіографічні аспекти // Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини
4. Шаповал Ю. Чи подолано «волинський синдром»? // День. – 2003. – 15 березня.
5. Зашкільняк Л. Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939-1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна? / Леонід Зашкільняк // Україна–Європа–Світ, 2011. – Вип.5. – Ч.2.
6. Каліщук О.М. Українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни (за матеріалами тижневика «Наше слово», Варшава) / О.М. Каліщук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. – Вип. 2.

7. Мищак І. Сучасна українська та польська історіографії про Волинську трагедію 1943 року / Іван Мищак // Історіографічні дослідження в Україні, 2008. – Вип. 18.
8. Полянська Н.М. 65-та річниця українсько-польського збройного конфлікту на Волині в інформаційному просторі / Н.М. Полянська // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. – Вип. 2.
9. Разом на одній землі: Історія України багатокультурна: навч. посібн. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 332 с.: іл.
10. Зашкільняк Л. Україна і Польща в XX ст.: від конфліктів до порозуміння / Л.О. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX ст. – Львів, 2008.
11. Соловьев А.И. Политология: политическая теория, политические технологии: Учеб. пособие. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 180.
12. Полянська Н. Історична пам'ять про Другу світову війну в українському та польському соціумах / Надія Полянська // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 2008. – Вип. 17.
13. Портнов А. «Велика Вітчизняна війна» в політиках пам'яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень / Андрій Портнов // Україна Модерна, 2010. – Вип 4.

Александр Удод

Трагические события на Волине: общественные рефлексии и историческая память

В статье анализируются различные взгляды и оценки современных польских и украинских интеллектуалов на междоусобицкий конфликт времен Второй мировой войны.

Ключевые слова: «Волинская трагедия», историческая память.

Alexandr Udod

Tragic Events in Volyn: Public Reflections and Historic Memory

The article represents the analysis of different opinions and assessments by modern Polish and Ukrainian intellectuals on the interethnic conflict at the times of the Second World War.

Key words: Volyn Tragedy, historic memory.